

MARZANNA KAROLCZUK

OBRAZ ROSJAN, BIAŁORUSINÓW I UKRAIŃCÓW
W JĘZYKU POLSKICH STUDENTÓW
JAKO POTENCJALNY WYZNACZNIK RELACJI
ZE WSCHODNIMI SĄSIADAMI

WPROWADZENIE

Procesy globalizacji i rozwój sieci informatycznych zmieniły sposób komunikacji między ludźmi. Wzrosła nie tylko intensywność kontaktów między jednostkami i grupami społecznymi reprezentującymi różne kultury, ale również poprawiła się ich jakość, wzmocniana przez znajomość języków obcych oraz poznawanie i lepsze rozumienie innych kultur. Wzbogaciła się też konfiguracja kontaktów ludzi umożliwiającą swobodną wymianę informacji – oprócz bezpośrednich rzeczywistych spotkań zintensyfikowaniu uległ sieciowy styl komunikacji, który, jak zauważa Ewa Dąbrowska, „opiera się na idei wielokulturowości” (21). Globalizacja uruchamia wiele procesów myślowych, z jednej strony, ukierunkowanych na uświadomienie istnienia wielu i różnych kultur, dostrzeganie podobieństw i różnic między nimi, rozwój ciekawości i chęci poznania. Jerzy Bartmiński zaznacza jednak, że

tylko człowiek mocno zakorzeniony w narodowej kulturze i języku może przeżyć przygodę spotkania z inną kulturą i innym językiem i radość odkrywania inności, nowości. [...] tylko spotkanie z inną kulturą i innym światem językowym, więc z innym sposobem konceptualizowania świata może dać nam szansę zobaczenia, co w naszej własnej domowej tradycji jest najbardziej oryginalne, niepowtarzalne,

Dr hab. MARZANNA KAROLCZUK, prof. UwB – profesor nadzwyczajny w Katedrze Językoznawstwa Sławistycznego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku; adres do korespondencji: Uniwersytet w Białymstoku, Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1, 15-420 Białystok; e-mail: m.karolczuk@uwb.edu.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3457-4910>.

najbardziej nasze, a więc szansę bycia sobą w sposób bardziej ludzki, bardziej świadomy [...]. (*Stereotypy mieszkają w języku* 19-20)

Z drugiej strony globalizacja generuje wiele reakcji negatywnych, w tym obnaża nierówności i konflikty o różnym zasięgu: od wąskich – międzyludzkich po szerokie, obejmujące duże grupy społeczne. Frustrację nasila potrzeba szybkiego dostosowywania się do nowych, również szybko zmieniających się realiów, obawa przed obniżeniem dotychczasowych standardów życia, strach przed utratą pracy spowodowany napływem imigrantów. Pozytywne i negatywne doświadczenia jednostki rzutują na jakość kontaktów między ludźmi reprezentującymi tę samą kulturę, ale jeszcze bardziej wpływają na relacje międzykulturowe, w których uczestniczą przedstawiciele różnych kultur.

Celem niniejszych rozważań jest przedstawienie wyników z badania empirycznego na temat postrzegania Rosjan, Białorusinów i Ukraińców, przeprowadzonego wśród podlaskich studentów oraz podjęcie dyskusji o tym, jak postrzegani są imigranci zza wschodniej granicy oraz, w jakim stopniu wykreowany przez respondentów wizerunek może prognozować jakość i atmosferę porozumiewania się międzykulturowego¹.

IMIGRANCI A RELACJE MIĘDZYKULTUROWE

Stosunek Polaków do imigrantów osiedlających się na terenie Polski zmienia się na przestrzeni lat wraz z potrzebami społecznymi i gospodarczymi naszego kraju.

Badania CBOS z czerwca 2015 roku pokazały, że ponad połowa polskich respondentów wyraża przekonanie, że „dla wszystkich państw jest korzystne, jeśli ludzie mogą przemieszczać się do innych państw, aby tam pracować” (68%), a „obecność cudzoziemców pozytywnie wpływa na kulturę i poziom tolerancji” (66%) (*Przybysze z bliska i daleka* 1-2). Jednak na pytanie, czy nasz kraj potrzebuje imigrantów, aby się tu osiedlić, zdecydowana większość Polaków (86%) nie widziała takiej potrzeby (*Przybysze z bliska i daleka* 12).

W 2020 roku CBOS przeprowadził badania na temat pracy obcokrajowców w Polsce. Z raportu wynika, że połowa respondentów (51%) uważa, iż zatrudnienie w Polsce cudzoziemców spoza Unii Europejskiej jest działaniem korzystnym dla ogółu pracujących w naszym kraju. Przeciwnego zdania

¹ W prezentowanym tekście zostaną przedstawione wyniki z większego projektu badawczego, który uwzględniał również inne bodźce (zob. Karolczuk).

jest 32% ankietowanych, podczas gdy jeszcze w 2016 roku dużo więcej respondentów (43%) stało na stanowisku, że „praca obcokrajowców w Polsce szkodzi ogółowi zatrudnionych” (*Praca obcokrajowców* 7). Co więcej, większość badanych (62%) jest za swobodnym podejmowaniem przez cudzoziemców pracy w naszym kraju (*Praca obcokrajowców* 4). Wyniki badania pokazały, że prawie połowa Polaków (49%) styka się w różnych punktach usługowych lub w sklepach z cudzoziemcami przebywającymi w Polsce (*Praca obcokrajowców* 3).

Kontakty z przedstawicielami innych kultur dotyczące różnych obszarów życia codziennego, w tym edukacji i szkolnictwa, rynku pracy i biznesu, relacji koleżeńskich i mieszkalnictwa, rodzą potrzebę wchodzenia w relacje satysfakcjonujące, a co z tym idzie rozwijania dialogu międzykulturowego. Relacja międzykulturowa jest specyficznym rodzajem kontaktu międzyludzkiego, a jego wyjątkowość „dotyczy szczególnie treści tego dialogu, [...] »rozmowy« prowadzonej pomiędzy przedstawicielami dwóch lub więcej kultur na tyle wydzielonych, że istnieje szeroko podzielona świadomość ich wzajemnej odrębności” (Sadowski 95). Co więcej, cechą charakterystyczną takiego kontaktu jest fakt, że „relacje odbywają się szczególnie pomiędzy grupami kulturowymi, a mniej między jednostkami” (Sadowski 95).

Myślenie o innych w pozytywnych lub negatywnych kategoriach jeszcze bardziej wyodrębnia się w kierunku myślenia skrajnie pozytywnego lub negatywnego, kiedy jednostka czuje się bezpiecznie, kiedy znajduje się (żyje) na „swoim” obszarze, zajmuje swoją przestrzeń, do której przybywa Obcy/Inny. Sposób myślenia o Innych, postrzegania przedstawicieli innych kultur, wyrażone werbalnie, szczególnie jeśli nie jest oparte na realnych doświadczeniach jednostki, może spowodować, że dialog międzykulturowy przekształci się w nieporozumienia komunikacyjne, w zachowania niepożądane. Istnieje bowiem korelacja między tym, jakiego języka (słownictwa) dane społeczeństwo używa, a tym, jak żyje, postępuje, reaguje na pojawiające się trudności, w jaki sposób realizuje swoje potrzeby osobiste i zawodowe w kontaktach międzykulturowych. Jak pisze Anna Wierzbicka, „odnosi się to w tym samym stopniu do zewnętrznych przejawów życia, jak i do życia wewnętrznego, niedostrzegalnego gołym okiem” (16).

Diagnozowanie reakcji werbalnych Polaków, którzy coraz częściej spotykają się w codziennym życiu z obcokrajowcami – imigrantami, „stanowieć będzie zarówno pomoc w interpretacji zachowań komunikacyjnych współczesnych Polaków [...], jak i cenną wskazówkę w formułowaniu hipotez na temat przyszłego przebiegu i atmosfery [...] procesów komunikacyjnych” (Gawarkiewicz 320).

METODOLOGIA BADANIA

Eksperyment objął grupę 128 respondentów – polskich studentów z województwa podlaskiego, kobiety i mężczyźni w wieku 19-28 lat, którzy studiowali filologię rosyjską. W badaniu, przeprowadzonym w czerwcu 2019 roku, zastosowano test werbalnych asocjacji, w ramach którego respondenci mieli zapisać pierwsze skojarzenia na zaprezentowane przez badacza bodźce (Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy). Przyjmując, że „w języku utrwalaony jest opis postrzeganego świata, co wskazuje na istnienie współzależności między świadomością a językiem”, analiza skojarzeń, mieszcząca się w etnopsycholingwistycznym nurcie badań, przyczynia się do odkrycia „przyjętych w danej kulturze sposobów konceptualizacji i kategoryzacji rzeczy, systemów stosowanych wartościowań, punktów widzenia i utrwalonych społecznie postaw wobec świata” (Gawarkiewicz 118). W literaturze zaznacza się, że test skojarzeń językowych „daje wiele interesujących możliwości analizy wyników poprzez spojrzenie na język nie tylko jako na instrument przekazywania myśli, ale również jako na nośnik określonych cech, tradycji i wartości kulturowych” (Rodziewicz 66).

Celem prezentowanego badania była diagnoza i analiza treści wyobrażeń funkcjonujących w świadomości językowej młodych Polaków na temat innych narodowości, które często przyjmują postać stereotypów i wpływają na wzajemne relacje. Podjęto zatem próbę odpowiedzi na pytanie, jak postrzegani są wschodni sąsiedzi Polaków – Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy. Ta grupa obcokrajowców stała się obiektem zainteresowania w badaniu, ponieważ, jak pokazują dane Urzędu do spraw Cudzoziemców, pobyt na terytorium Polski najczęściej rejestrują Ukraińcy, a w dalszej kolejności Białorusini, Rosjanie (w grupie tej znajdują się również Niemcy)². Ankietowana grupa w zdecydowanej większości mieszka na terenie województwa podlaskiego, które jest szczególnie często odwiedzane przez rosyjskojęzycznych turystów. Ponadto rosyjskojęzyczni cudzoziemcy osiedlają się na terenie województwa podlaskiego (ale również poza jego granicami), wykonują usługi związane z utrzymaniem czystości, zatrudniani są w sklepach, w przemyśle, przetwórstwie czy budownictwie, ale coraz częściej również w korporacjach i instytucjach publicznych. Podejmowana przez nich praca długoterminowa powoduje, że stają się naszymi sąsiadami, kolegami czy partnerami.

² <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/swiat/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2020/>. Dostęp 15.05.2020.

Obcokrajowców zza wschodniej granicy spotkamy również w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich oraz na uczelniach wyższych.

W rezultacie eksperymentu asocjacyjnego zebrano materiał językowy w postaci 643 polskojęzycznych swobodnych werbalnych reakcji na zawarte w ankiecie bodźce. Wyniki badania, przedstawione za pomocą wartości procentowych, pokazujących częstotliwość (wielkość) reakcji na dany bodziec, pozwoliły na scharakteryzowanie utrwalonych i funkcjonujących w świadomości językowej Polaków obrazów Ukraińców, Białorusinów i Rosjan, a tym samym przyczyniły się do ujawnienia stosunku i postaw uczestników eksperymentu lingwistycznego wobec wymienionych narodowości.

WYNIKI BADANIA

W wyniku badania zgromadzono materiał językowy w postaci 231 polskojęzycznych swobodnych werbalnych reakcji dotyczących Rosjan, 193 – Białorusinów oraz 219 – Ukraińców. Skojarzenia były bardzo zróżnicowane, zapisane jako wyrazy, wyrażenia, a nawet zdania.

ROSJANIE

Skojarzenia respondentów odnoszące się do Rosjan zaszeregować można do kilku grup tematycznych. Największą (45,89% reakcji) stanowią asocjacje odnoszące się do pozytywnych cech tej narodowości. Studenci postrzegają mieszkańców Rosji przede wszystkim jako osoby gościnne (23,58% wskazań w tej grupie skojarzeń), otwarte (15,09%) i przyjazne (8,49%). Ponadto, zdaniem respondentów, nasi wschodni sąsiedzi lubią spotkania towarzyskie (14,15%), podczas których okazują optymizm, radość; są silnym narodem (10,38%), w tym zdyscyplinowanym, stanowczym i konsekwentnie przestrzegającym zasad, przywiązany do tradycji i dbającym o nie. Inne asocjacje wskazywały na to, że Rosjanie to patrioci (3,77%), osoby miłe (3,77%), pracowite (3,77%), uczynne (3,77%), tolerancyjne (2,83%), uzdolnione aktorsko i wokalnie (2,83%). Druga grupa skojarzeń związana była z charakterystycznymi i jednoznacznie negatywnymi zachowaniami obyczajowymi Rosjan (12,55%), tj. z nadużywaniem przez nich alkoholu (np. *nie stronią od alkoholu, alkoholicy, pijak, ludzie lubiący dużo wypić, dużo piją,*

*nalegający do wspólnego picia alkoholu*³). Kolejna odrębna grupa konotacji (9,52%) obejmowała konstatacje, które również nacechowane są ujemnie. Wśród nich odnotowano m.in. takie określenia, jak: *agresywni, klótlivi, wulgarni, zawistni, nieprzyjemni, nietolerancyjni, niereformowalni, nie do końca dobrze zachowują się, nieobliczalni*. Respondenci kojarzą Rosjan z ludźmi, społecznością obejmującą wiele narodowości (10,39%), którą określają takimi słowami, jak: *obywatele, Słowianie, bracia Słowianie, sąsiedzi, ludzie ze wschodu, naród, mieszkańcy Rosji, wielka rodzina, różnorodny naród, wiele narodowości, wiele języków*. Dwie kolejne grupy skojarzeń związane są z wyglądem Rosjan i Rosjank (6,49%) oraz warunkami socjoekonomicznymi (4,76%). Nasi wschodni sąsiedzi *mają swój wyzywający styl i łatwo ich rozpoznać z wyglądu zewnętrznego*. Konotacje tej grupy skojarzeń oscylują wokół takich określeń, jak: *piękne kobiety, kobiety skąpo ubrane, mocny makijaż, duży mężczyzna z czapką uszatką, mieszkający na Syberii, bardzo dobrze ubrani, głównie Rosjanki, uwielbiają złoto, futra, piękne stroje, ciepłe ubrania, poważne miny*. Mimo że wygląd zewnętrzny, na który składają się powyższe charakterystyki, nie świadczy o niskim statusie ekonomicznym, to respondenci wskazywali, że obywatele Federacji Rosyjskiej są społeczeństwem bardzo zróżnicowanym pod względem ekonomicznym, podzielonym na dwa skrajne bloki – bogatych i biednych (*podział ludzi na bardzo bogatych i biednych, połowa biedna, a połowa bardzo bogata, bardzo podzieleni pod względem ekonomicznym*). Inne asocjacje można zaszerzować do mniejszych grup – 3,03% stanowią powszechnie znane postacie historyczne i współczesne (*Putin, Gagarin, Miedwiediew, Lenin, Stalin, Puszkina*), natomiast 1,73%, to reakcje związane z religią (*prawosławni, wierzący, religijni*). W badaniu odnotowano też inne konotacje (5,63%) na bodziec „Rosjanin”, które trudno jest przyporządkować do większej grupy (np. *mafia, bliny, rosyjski, piękne piosenki*).

BIAŁORUSINI

Skojarzenia dotyczące Białorusinów można zaklasyfikować do kilku grup. Zdecydowana większość odpowiedzi (47,95%) skupiona jest wokół pozytywnych i/lub neutralnych cech tej narodowości. Zapisane reakcje pokazują, że obywatele Białorusi postrzegani są przede wszystkim jako osoby

³ Kursywą zapisane zostały oryginalne odpowiedzi respondentów.

miłe (14,29% wskazań w tej grupie asocjacji), gościnne (13,33%), przyjazne (12,38%), otwarte (10,48%) i uprzejme (9,52%). Wyniki badania wskazują, że młodzi Polacy przypisują Białorusinom również pracowitość (*pracowici, ludzie ciężko pracujący, skupiają się na pracy*), umiejętności interpersonalne (*łatwo nawiązują kontakty, towarzyscy, bardzo życzliwi, sympatyczni, koleżeńscy, serdeczni, uczynni, niezawodni, dotrzymują danego słowa, radośni, pomocni, przyjemni, uczciwi, spokojni*), dbałość o szeroko rozumianą obyczajowość (*kultywujący tradycje, dbają o kulturę, rodzinni*). Obok reakcji ukierunkowanych na pozytywne i/lub neutralne cechy charakteru znalazły się również konotacje, które tworzą odrębną grupę cech o pejoratywnym znaczeniu (13,24%). Są to takie pojedyncze określenia, jak: *leniwi, nie chcą pracować, zdradzają, nie dotrzymują słowa, śmieć, nieodpowiedzialni, cwani, kłamią, wybuchowi, niekomunikatywni, zamknięci w sobie, niechętnie uczą się innego języka, mało ambitni, lubią pić alkohol – mocne głowy, aroganccy, nietolerancyjni, kłótniwi, nie wywiązują się z umów, często są chamscy*.

Kolejna spójna logicznie grupa odnotowanych odpowiedzi to reakcje (15,98%), skupione wokół sytuacji ekonomicznej Białorusinów oraz potrzeb edukacyjnych, które zmuszają ich do emigracji z własnego kraju w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych i rozwojowych (*wielu wyjeżdża do Polski, ludzie często przyjeżdżają do Polski, wyjeżdżają za pracę*). Są to zatem asocjaty obrazujące ich jako imigrantów przybywających do Polski w poszukiwaniu pracy (*ludzie kojarzący się z pracą, przyjeżdżają do Polski do pracy, robotnicy, przyjeżdżają do Polski w poszukiwaniu pracy, praca w Polsce*), w celach zakupowych (*przyjeżdżają do Polski na zakupy, często robią zakupy w polskich hipermarketach, galeria handlowa, zakupy w Białymstoku, kupują wiele towarów w naszych polskich sklepach, przyjeżdżają na zakupy do Polski, przyjeżdżają robić zakupy w Białymstoku, Białorusini w galeriach, odwiedzają stale Białystok, aby zrobić zakupy, zakupy w polskich supermarketach, zakupy w Polsce*) czy edukacyjnych (*studiują w Polsce, osoby przyjeżdżające na naukę do Polski, masowo przyjeżdżają do Polski na studia, studenci*). Część asocjatorów (2,28%) wskazuje *explicite* na złą sytuację ekonomiczną obywateli Białorusi (*bieda, biedni, biedni ludzie*), a część *implicite* (4,11%) – poprzez zapisy sugerujące nielegalny handel używkami i paliwami (*przemyt do Polski alkoholu i papierosów, przemyt, zajmują się handlem alkoholem i papierosów, przemytnicy, przemycają papierosy, paliwa*).

Białorusini kojarzą się (6,85% reakcji) również po prostu jako ludzie, mieszkańcy Białorusi, a tym samym wschodniej części Europy, sąsiedzi Polaków (*ludzie, naród, obywatele, mieszkańcy Białorusi, sąsiedzi, Słowianie,*

bracia Słowianie, naród wschodniosłowiański), ale także jako naród (2,76%) rzadko mówiący w języku białoruskim, a częściej w narzuconym im języku rosyjskim (*mówią w języku rosyjskim, ale tak naprawdę ich językiem jest język białoruski, język białoruski jest językiem, który może zaniknąć, bo jest przez mało osób używany, naród bez swego języka, posługujący się narzuconym przez władzę językiem rosyjskim, rosyjski, ludność rozmawiająca w języku białoruskim, nie chcą mówić w swoim ojczystym języku*).

Niewielką grupę reakcji (2,28%) na omawiany bodziec stanowią postacie z kręgu polityki i kultury białoruskiej oraz religii (*Aleksander Łukaszenka, Francysk Skaryna, Jakub Kołas, Maksim Bohdanowicz, Eufrozyna Połocka*).

Pozostałe konotacje (4,56%) odnoszą się do określeń, których nie można przyporządkować do konkretnej grupy (np. *nie interesuję się tym, nieszczęśliwi, wszystkie stereotypy o nich to prawda, dużo znajomych*).

UKRAIŃCY

Pozyskane w badaniu reakcje na bodziec „Ukraińcy” można przyporządkować, podobnie jak w przypadku dwóch wcześniej opisanych, do kilku grup. Jedną z nich stanowią wskazania na pozytywne cechy (38,34%) tej narodowości. Wśród nich dominuje pracowitość (31,08% wskazań w tej grupie konotacji), wyrażona poprzez takie zwroty, jak: *pracowici, żadnej pracy się nie boją, pracują i szanują pieniądze, nastawieni na dobry zysk, ale ciężką pracą, gościnnieść (8,11%), otwartość (8,11%), miłe (8,11%) i przyjazne (8,11%) usposobienie oraz odwaga – 5,41% (waleczność, pomarańczowi, broniący swoich praw, walczący o swoje)*. Powyższe pozytywne cechy, w kontekście umiejętnych kontaktów międzyludzkich, są jeszcze bardziej wzmocnione przez takie pojedyncze wskazania, jak: *weseli, uśmiechnięci, radośni, sympatyczni, pomocni, uprzejmi, życzliwi, pokojowy naród, dobrzy, kontaktowi, towarzyscy, pozytywnie nastawieni do innych narodów, otwarci dla ludzi, dbają o kobiety, zabawni, przywiązani do kultury*). W kolejną ogólną grupę wpisują się pojedyncze określenia ukazujące negatywne cechy (14,51%) obywateli Ukrainy, np. *niemili, kombinatorzy, zaborczy, wredny naród, nieprzyjaźni, kłótniwi, głośni, natarczywi, egoistyczni, złodzieje, nie dbają o siebie, babcia mówiła, że w czasie wojny byli strasznymi brudasami, nieprzyjemni, żądni pieniędzy, uparci, zawistni, nie umieją pracować, chytry, panoszą się, agresja, oszuści, zaborczy ludzie*.

Respondenci zauważają, że Ukraińcy (15,54% wskazań), podobnie jak Białorusini, ze względu na brak perspektyw lepszego życia w swoim kraju zmuszeni są emigrować do innych krajów europejskich (*szukają pracy w innych państwach, szukają często pracy za granicą, ludzie, którzy uciekają ze swojego kraju w celu znalezienia lepszej pracy i lepszych warunków życia, emigrują do innych krajów, by żyć lepiej, wyjeżdżają do innych krajów w poszukiwaniu pracy, tania siła robocza, ludzie poszukujący pracy, pracownicy*), w tym do Polski (*masowo przyjeżdżają do Polski w poszukiwaniu pracy, masowo przyjeżdżają do Polski pracować, przyjeżdżają do Polski pracować i na zakupy, pracują w Polsce, przyjeżdżają pracować do Polski, szukają pracy w Polsce, praca w Polsce, wielu z nich ma zatrudnienie w Polsce, przyjeżdżają do Polski za pracą, przyjeżdżają do Polski pracować za najniższą stawkę, osoby, które przyjeżdżają do Polski i mieszkają tu, kupują w naszych polskich sklepach duże ilości towarów, przyjeżdżają do Polski zarobić, emigrują do Polski, szczególnie Łódź*). Kilka reakcji z tej grupy skojarzeń dodatkowo *explicite* pokazuje, jak ukraińscy emigranci postrzegani są w Polsce: *bardzo źli kierowcy, łamiący przepisy w Polsce gdy przyjeżdżają na zakupy, nie chcą rozmawiać w języku polskim, gdy podejmują tu pracę, ludzie, którzy kaleczą język polski, czują się w Polsce niczym bogowie*.

Materiał badawczy pokazuje, że respondenci percypują Ukraińców (8,01% reakcji) jako zwykłych ludzi mieszkających na Ukrainie, naród spokrewniony z Polakami, żyjący na wschodzie Europy (*obywatele, ludzie, mieszkańcy Ukrainy, spokrewniony naród, ludzie jak w każdym innym kraju, Bracia Słowianie, mix Polaka i Rosjanina, sąsiedzi, kraj sąsiadujący*). Reakcje młodych Polaków wskazują również na złą sytuację ekonomiczną (7,25%) mieszkańców Ukrainy (*biedni ludzie, bieda, potrzebujący*) oraz niestabilną społeczno-polityczną (4,15%), która wpływa na ich kondycję psychiczną (*zastraszeni przez władzę i wpajanie im rzeczy nie istniejących, poszkodowani przez wojnę, nieszczęśliwi, chcą, aby skończył się czas wojny, uciskani przez Rosjan pod względem politycznym, strach, naród podporządkowany*).

Trzy niewielkie, ale spójne logicznie grupy odnotowane w badaniu to reakcje skupione na wyglądzie zewnętrznym naszych wschodnich sąsiadów (*kobiety skąpo ubrane, ciemnoocy, o ciemniejszej karnacji, piękne dziewczyny*), ich religii (*katolicy, prawosławie, religijni, greko-katolicy*) oraz, ujętych w negatywnym świetle, wydarzeniach historycznych (*negatywne asocjacje – Wołyń, rzeź wołyńska, wcześniejsi mordercy*). W grupach tych zarejestrowano tyle samo wskazań na bodziec „Ukraińcy”, tj. po 2,07% asocjatyw w każdej.

W badaniu odnotowano również pojedyncze reakcje (5,18%), które nie tworzą odrębnej grupy (*handlarze, tradycje, interesująca historia*). Wśród tych konotacji znalazły się dwie postaci z kręgu polityki ukraińskiej – *Petro Poroszenko* i *W. Załenski*.

KONKLUZJE

Celem niniejszych rozważań było pokazanie, jak postrzegani są wschodni sąsiedzi Polski – przedstawiciele innych kultur niż kultura polska, tj. Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy, przez młodych Polaków oraz przyjrzenie się wykreowanym obrazom w kontekście kształtowania się relacji międzykulturowych. Dokonana analiza materiału empirycznego pozwala na wyciągnięcie szeregu wniosków. Niektóre z nich zasługują na szczególną uwagę.

1. Ankietowani młodzi Polacy pozytywnie postrzegają rosyjskojęzycznych obcokrajowców przebywających na terenie Polski. Stosunek swój wyrazili w reakcjach werbalnych na zaprezentowane w badaniu bodźce. Najliczniejszą grupę pozytywnych asocjacji stanowią skojarzenia ujęte jako cechy charakteru sprzyjające nawiązywaniu i utrzymywaniu dobrych relacji z innymi ludźmi. Najwięcej takich reakcji odnotowano na bodziec „Białorusini” (47,95%), następnie „Rosjanie” (45,89%) i „Ukraińcy” (38,34%). Można przypuszczać, że w dłuższej perspektywie zwiększy się wśród Polaków sympatia wobec wschodnich sąsiadów przebywających na terenie naszego kraju, a relacje międzykulturowe będą rozwijać się i staną się bardziej satysfakcjonujące dla obu stron. Może to nastąpić z przynajmniej dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że poznanie ludzi reprezentujących omawiane tu kultury odbywa się coraz częściej w realnej rzeczywistości, podczas bezpośredniego poznania, a nie z „drugiej ręki”, np. za pośrednictwem mediów. Po drugie, jak pokazują badania, można stwierdzić, że Białorusini, Ukraińcy i Rosjanie dysponują takimi cechami dostrzeganymi przez respondentów, które ułatwiają kontakty międzyludzkie, sprzyjają porozumieniu, współpracy na płaszczyźnie prywatnej i zawodowej niezależnie od tego, do jakiej kultury należy jednostka.

2. Ciekawe jest również to, że młodzi respondenci przypisują te same pozytywne cechy Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom. Trzy najczęstsze atrybuty wskazane w badaniu obrazują naszych wschodnich sąsiadów przede wszystkim jako ludzi gościnnych, otwartych, przyjaznych oraz, eksponowane szczególnie wobec Ukraińców i Białorusinów, miłych. O ile gościnność może

być znana ankietowanym z pośrednich źródeł informacji, np. z mediów, źródeł akademickich lub od osób, które doświadczyły serdecznego przyjęcia w domu obcokrajowca, to pozostałe cechy jako skojarzenia z omawianymi tu bodźcami mogą wynikać z bezpośredniego poznania. Nie wiadomo jednak, czy młodzi ludzie uświadamiają sobie podczas takiego spotkania, słysząc język rosyjski lub polski z obcym akcentem, iż osoby, z którymi wchodzi w kontakt werbalny, są nie tylko przybyszami ze wschodniej Europy, ale przedstawicielami różnych kultur – rosyjskiej, białoruskiej lub ukraińskiej.

3. Obok cech pozytywnych wyniki badania pozwoliły wyodrębnić skojarzenia zdecydowanie negatywne. Najwięcej asocjacji pejoratywnych przypisano Rosjanom (nadużywanie alkoholu – 12,55%; cechy negatywne – 9,52%), następnie Ukraińcom (cechy negatywne – 14,51%; wydarzenia historyczne – 2,07%), a najmniej Białorusinom (cechy negatywne – 13,24%). Wśród asocjacji, które tworzą negatywny obraz przedstawicieli kultury rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej, nie można wyodrębnić grupy cech powtarzających się, tak jak w przypadku cech pozytywnych. Może świadczyć to o tym, że ujemne cechy nie są znaczące w postrzeganiu powyższych narodowości i kreowaniu ich obrazu wyrażonego w reakcjach werbalnych. W konsekwencji nieprzychylnie pojedyncze cechy nie będą zakłócać kontaktów prywatnych i zawodowych, a tym samym nie będą miały większego wpływu na dialog międzykulturowy.

4. Młodzi respondenci nieco inaczej postrzegają Rosjan, Ukraińców i Białorusinów w kontekście ich sytuacji ekonomicznej i społeczno-politycznej. Skojarzenia dotyczące Ukraińców i Białorusinów oscylują wokół człowieka ubogiego, zmuszonego do emigracji z własnego kraju w celu zapewnienia lepszych warunków życia sobie i swojej rodzinie. Niekomfortowa sytuacja ekonomiczna obywateli Białorusi wyodrębia się, kiedy respondenci łączą ich z ludźmi zajmującymi się dodatkowym zajęciem – pozaprawnym handlem używkami i paliwami. Natomiast, jak pokazują wyniki badania, mieszkańcy Ukrainy dodatkowo kojarzą się z ludźmi dręczonymi przez władzę „swoją” i „obcą”. Zupełnie inaczej respondenci postrzegają Rosjan. Mimo że wśród zapisanych asocjacji nie można wyodrębnić dużej grupy jednoznacznie wskazującej na sytuację ekonomiczną tej nacji, to odpowiedzi pokazują, iż mieszkańcy Federacji Rosyjskiej są bardzo podzieleni pod względem zasobów finansowych na ludzi ubogich i zamożnych. Bogactwo Rosjan jest dodatkowo eksponowane poprzez asocjacje związane z ich wyglądem świadczącym o wysokim statusie materialnym.

Taki obraz imigrantów również może mieć wpływ na relacje międzykulturowe Polaków z obcokrajowcami ze Wschodu, które mogą podążać w dwóch kierunkach – zależności i współpracy. Osoby posiadające niski status ekonomiczny wykazują większą wolę współpracy, oczekuje się od nich większej elastyczności w przyjmowanych przez nich pracach i uległości w wyrażaniu zgody na pracę za niższe wynagrodzenie. Z osobami o wysokim statusie ekonomicznym współpracuje się w biznesie, a porozumiewanie się odbywa się na zasadzie efektywnego i satysfakcjonującego współdziałania, a co za tym idzie szukania kompromisów.

Procesy globalizacyjne, zmiany społeczne i polityczne, wydarzenia historyczne wpływają na portretowanie wschodnich sąsiadów Polaków – Rosjan, Ukraińców i Białorusinów (zob. m.in.: Bartmiński, *Język. Wartości. Polityka i Stereotypy mieszkają w języku*; Błuszkowski, *Stereotypy narodowe i Stereotypy a tożsamość*; Gawarkiewicz; Krzywicka-Ustrzycka). Zdzisław Chlewiński 25 lat temu zwracał uwagę na to, że dokonujące się zmiany polityczne, gospodarcze i kulturalne „współtworzą zmiany w ludzkiej mentalności” (11). Mentalność, kultura danej społeczności, sposób postrzegania i interpretacji otaczającego nas świata wyraża się przez język (Rodziewicz 66). Rejestracja określonych zjawisk wyrażonych w języku, szczególnie zidentyfikowanie kierunku zmian, jest ważna poznawczo zarówno dla współczesnych, jak i przyszłych badaczy. Pokazuje nie tylko jak jest, ale też jak będzie i jak może być, jeśli podejmie się odpowiednie działania w obszarze edukacji. Chodzi bowiem o to, aby między narodami, a szczególnie sąsiadującymi ze sobą, rozwijała się współpraca ekonomiczna, polityczna i kulturalna, a wzajemne relacje międzykulturowe opierały się na dialogu i satysfakcjonującym porozumieniu między jednostkami reprezentującymi różne kultury.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, Jerzy, red. *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*. Wydawnictwo UMCS, 2006.
- Bartmiński, Jerzy. *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Wydawnictwo UMCS, 2009.
- Błuszkowski, Jan. *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków*. Dom Wydawniczy Elipsa, 2003.
- Błuszkowski, Jan. *Stereotypy a tożsamość narodowa*. Dom Wydawniczy Elipsa, 2005.
- Chlewiński, Zdzisław. „Koncepcja interkulturowych badań stereotypów, uprzedzeń oraz tożsamości narodowej i religijnej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Aspekt psychospołeczny”. *Psychospołeczne podstawy relacji między narodowościami Europy Środkowo-Wschodniej*,

- red. Zdzisław Chlewiński, Bohdan Rożnowski, Zbigniew Zaleski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996, ss. 7-28.
- Dąbrowska, Ewa. „Akceptacja, obojętność czy wrogość? Czynniki warunkujące postawy Polaków wobec wielokulturowości”. *Edukacja w warunkach wielokulturowości. Konteksty społeczno-metodyczne*, red. Jerzy Nikitorowicz, Anna Młynarczuk-Sokołowska, Urszula Namiotko, Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2016, ss. 18-42.
- Gawarkiewicz, Roman. *Komunikacja międzykulturowa a stereotypy. Polacy – Niemcy – Rosjanie*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012.
- Karolczuk, Marzanna. „Obraz Rosji, Białorusi i Ukrainy w językowej świadomości polskich studentów filologów (wyniki eksperymentu lingwistycznego)”. *Anuari de Filologia. Llengües i Literatures Modernes*, nr 9, 2019, ss. 75-92.
- Krzywicka-Ustrzycka, Anna. „Wpływ uczenia się języka ukraińskiego na postrzeganie Ukrainy i Ukraińców”. *Słowo i tekst*, t. 3: *Mentalność etniczna i kulturowa*, red. Piotr Czerwiński, Ewa Straś, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011, ss. 155-162.
- Praca obcokrajowców w Polsce*, Raport CBOS, 2020, nr 5, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_005_20.PDF. Dostęp 15 maja 2020.
- Przybywsze z bliska i daleka, czyli o imigrantach w Polsce*, Raport CBOS, 2015, nr 93, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_093_15.PDF. Dostęp 15 maja 2020.
- Rodziejewicz, Barbara. „Konceptualizacja pojęć *здоровье* i *здоровье* jako wartości w świetle badań empirycznych (ujęcie psycholingwistyczne)”. *Roczniki Humanistyczne*, t. 67, z. 7, 2019, ss. 63-77.
- Sadowski, Andrzej. „Uwarunkowania dialogu międzykulturowego na pograniczach”. *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. 21: *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej*, red. Jerzy Nikitorowicz, Andrzej Sadowski, Mirosław Sobecki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013, ss. 89-105.
- Wierzbicka, Anna. *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Tłum. Izabela Duraj-Nowosielska. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.

OBRAZ ROSJAN, BIAŁORUSINÓW I UKRAIŃCÓW W JĘZYKU POLSKICH STUDENTÓW JAKO POTENCJALNY WYZNACZNIK RELACJI ZE WSCHODNIMI SĄSIADAMI

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki z eksperymentu asocjacyjnego, w którym wzięło udział 128 polskich studentów z województwa podlaskiego. W wyniku badania zgromadzono materiał językowy w postaci 643 polskojęzycznych swobodnych werbalnych reakcji na zawarte w ankiecie bodźce (Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini). Przyjęto, że wyobrażenia funkcjonujące w świadomości Polaków na temat przedstawicieli innych kultur – wschodnich sąsiadów Polski i wyrażone poprzez język można interpretować jako przesłankę porozumiewania się między nimi tak w obszarze prywatnym, jak i zawodowym.

Słowa kluczowe: relacje międzykulturowe; Rosjanie; Ukraińcy i Białorusini; polscy studenci; eksperyment asocjacyjny.

THE IMAGE OF RUSSIANS, BELARUSIANS AND UKRAINIANS IN THE LANGUAGE
OF POLISH STUDENTS AS A POTENTIAL DETERMINANT
OF RELATIONS WITH THEIR EASTERN NEIGHBOURS

S u m m a r y

This article presents the results of an associative experiment in which 128 Polish students from Podlaskie Province took part. As a result of this study, 643 Polish language free-verbal responses to the stimuli included in the survey (Russians, Ukrainians, Belarusians) were collected. It was assumed that the ideas functioning in the consciousness of Poles about the representatives of other culture-Poland's eastern neighbours-and expressed through language, can be interpreted as a premise for communication between them both in the private and professional field.

Key words: intercultural relations; Russians, Ukrainians and Belarusians; Polish students; associative experiment.